

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 134
(18096)

2011 чылдың
ноябрь 22,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

«АК-КАРА ТЫВА. ДООЗУЛБААН ТӨӨГҮ...»

• Азы бустунмаан үжже

Дүүн, ноябрь 21-де, Алдан-Маадыр аттыг национал музейге РФ-тиң онза байдалдар сайыды, Орус география ниитилелиниң президентизи, тыва чоннуң оглу Сергей Күжүгетович Шойгунуң эгелекчи саналы-биле чырыкче үнген "Ак-кара Тыва. Доозулбаан төөгү..." ("Черно-белая Тува. Незаконченная история...") деп фото-чуруктар альбомунуң таныштырылгасы болуп эрткен.

Аңаа Тываның төөгүзүнде албас исти арттырган билдингир илтиктиктер, эртемденнер, хей-иитичилер, хоочуннар, чаңгыс к-биле чугаалаарга, "төөгүнү алган кижилер" чыгып келген. Тарыхың аразында ТР-ниң Чазаа-ның Даргазы Ш.Кара-оол, ТР-ниң Хуралының даргазы Т.К. Да-ва, Тывадан сенатор Г.М. Мунзук, Кызыл хоорайның мэри В.Т. Хо-ва-га, делегейниң Чоннар Ансамб-лызының даргазы Ч.Д. Б. Ондар эш, өске-даа солун кижилер чыгганнарның аразында бар.

Чаа номну Е.Мозгалеvскийге берип турары.

ралчы, ажил-агыйжы, тывызыксыг, ам-даа шинчилелдерни негеп турар онзагай чуруктар кирген. Альбом-ну чыып тургузарда хей кезинде Тываның күрүне музейиниң бири директору, Тыва чурттуң дугайында төөгүлүг чуруктарны тырттырган Владимир Ермолаевтиң тырттырган чуруктары база республикага аян-чорук кылып чорааннарның база чурттакчы чоннуң хууда архивинден чуруктарны ажылгаан дээрзин Тываның Чазаа-ның чанында эртем-шинчилел институтунун директору, филология эртемнериниң доктору К.А. Бичелдей чыылганнарга дыңнаткаш, сөстү С.К. Шойгуга дамчыткан.

"Үени тып алгаш, альбомнуң таныштырылгасын чедип келген-нерге өөрүп четтиргенимни илереттим. "Урянхай. Тыва дептер" деп ат-биле үнген номнарны белеткеп тура, дыка хей төөгүлүг чурук-

тар бистиң холувуска чыгып берген. Ынчан "Ак-кара Тыва. Доозулбаан төөгү..." деп альбомну чыып тургузар дугайында бодал тыптып келген. Ону боттандыраарыңа Россияда хоочун дээн хей-ниити организациязы — Орус география ниитилелиниң эртемден-нери болгаш хей-ниити ажылдак-чылары улуг дузаны көргүскен. 1845 чылда тургустунган ол нии-тилелге ады-сураа билдингир аян-чорукчулар болгаш шинчилек-чилер П.Н. Врангель, И.Ф. Крузен-штерн, Ф.П. Литке, Н.Н. Миколо-Маклай, Н.М. Пржевальский, П.П. Семенов-Тянь-Шанский, А.Ф. Треш-ников, О.Ю. Шмитд дээш, өскелер-даа ооң кежигүннери болуп чо-рааны хейнү чугаалап турар. Нии-тилел Россияның дугайында географтыг медээлерни чыып, ону кадагалап, долгандыр турар бой-дус хүрээлелин камгалаар ажыл-чорудулганы чорудуп, россияжи эртемниң чедишкенин сайзы-радып, регионнарга эртем болгаш экологтуг туризмни сайзырадыр талазы-биле ажылдарны чорудар сорулганы мурнунда салган ажыл-дап турар. Бо үнген дептерде ол ниитилелдин эртемнериниң чер-черлерден — Минусинск, Крас-ноярск, Иркутск, Санкт-Петербург дээн ышкаш хоорайның музей-леринден чыгган солун төөгүлүг чуруктар база киргилээн.

Чурук бүрүзү — аңгы төөгү. Чурукка тырттырган соонда ону канчаар-даа өскертип болбас, ол кадрга ынчаар хевээр артар. Мын-да Тывага баштайгы көжүп келген орустар; тывалар биле оларның аразында кады тайбың болгаш билчилгелиг чурттал чораанының херечи чуруктар; үжүк-бижикке өөредилге, баштайгы башкылар, баштайгы тарылга, баштайгы школа, баштайгы шажын дуган-нары, Ада-чурттуң Улуг дайынын-че тыва эки турачыларны үдеп ту-рары, фронтуга тыва чоннуң мур-нундан Кызыл коыш, Улуг Тиилелге хүнүн демдеглээни... дээш, төнчү чок төөгү мында кирген. Чурук-тардан эрткен үжже хая көрнүп, "кады чугаалажылганы" чорудуп

болуру онза. Чурук бүрүзү боду төөгүлүг. Өг-бүлениң бир кижиниң узун, улуг төөгүзү чырыттырган. А ону шинчилээр, төөгүзүн коп-тарар болза, езулуг бустунмаан "үжже". Тывага чаа-чаа хамааты институттарның тургустунганы, чаа-чаа арыннар, казачество, буд-дизм... Ол шупту республиканың эрткен оруу, хүн бүрүде амыды-ралы, төөгүзү болуп, бо дептерже кирген. Ынчангаш номну белет-кээринге улуг дузаны чедирген Дина Ивановна Оюнга, Кара-кыс Донгаковна Аракчаага, Айлана Калинин-оловна Күжүгетке өөрүп четтирдим деп чугаалааш, улуг назылыглар ам-даа бистиң ара-выста чурттал чорда, солун чурук-тарны, чугааларны олардан чыып, бо альбомнуң дараазында үндү-рүлгезин белеткээрде ажылгаарын сүмеледим дээш, "доозулбаан төөгү..." деп чүлдү кириген ужу-руда ол. Төөгү ам-даа уламчылап турар. Номда дыка солун чуруктар бар: "Баштайгы тыва өөреникчи-лер" деп чурукта, кыжын хевирлиг, шупту өөреникчилер болуп идик-терлиг олурда, ийи оол кызыл-да-ван олурары солун, угун истеп, кан-чал ынчал барганын бижири болза, төөгү. А чурукту канчаар-даа өскертип болбас, ол төөгү болуп артканы ол-дур деп сонургаткаш, төөгүнү ажыдарыңа үлүүн кири-ген авторларга, архив, музей ажыл-дакчыларыңа өөрүп четтиргенин база катап илереткен.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол, Сергей Күжүгетович бо номну белеткеп кылып турда, чеже-даа ужурашкан мен, чуруктарже көрүп алгаш, бичии оолдарзыг, чаптанчыы аттыг хүлүмзүрүүр кижии. "Бо чурукту көр даан, ажык хүлүмзүрүлүг, угаанныг карактарлыг, ынчалза-даа бир-ле чажыттыг тыва кысты", "а бо чаштың чаптанчыын..." дээш баар. Оон бистиң чаңгыс чер-чурттуууствуң төрзэн черинге, ооң чонунга кызыгаар чок ынаан эс-керип болур. Ону Сергей Күжүгет-ович Тыва дугайында каш аңгы төлөвилелдери-биле амыдыралга боттандырып, чүгле тыва чонунга

эвес, а делегейниң өске-даа чон-нарынга чедингири-биле дамчы-дып бергени бо. Тыва чонга бо өртээ чок, улуг уjur-дузалыг ном-дур. Ол дээш четтирдивис деп өөрүшкүнүн сөстөрүн дамчыткан.

Аныяк эртемден Марьяна Ха-рунова бүдүн чүс чылда Тываның төөгүзүн хаара туткан, эртем ажы-лынга канчаар-даа аажок уjur-дузалыг ном дээш өөрүп четтир-дивис деп чугаалаан. Моон аңгы-аңгы адырларга хамааржыр — политика, төөгү, культура, шажын дугайында, билдингир күрүне ажылдакчыларының, уран чүүлдүн мастерлериниң дугайында дээш, өске-даа солун төөгүлүг чуруктар-биле таныжып, эртем талазы-биле шинчилелдерни чорудар арга тур-густунган. Аныяк эртемденнерни чаа-чаа ажыдышкыннар манап турар деп, ол демдеглээн.

Ужуражылга үезинде С. Шойгу "Ак-кара Тыва. Доозулбаан төөгү..." деп номнарын Тываның төөгүзүңге онза истерни арттырган эртемден, төөгү эртемнериниң кан-дидады Маңнай-оол Хүргүл-оол-ович Монгушка, көскү күрүне ажылдакчызы Тамара Чаш-оол-овна Норбуга, Мозгалеvский деп декабристиң салгалы Евгений Константинович биле Елена Да-ниловна Мозгалеvскийлерге, Орус география ниитилелиниң Тывада салбырының даргазы, география эртемнериниң доктору Светлана Суруновна Курбатскаяга, делегей-ниң дириг эртинези, төөгү эртем-нериниң доктору Монгуш Борах-ович Кенин-Лопсанга, Чадаанада музей директору Виктория Куу-ларовна Пюрюнага, капитан Түлүш Кечил-оолдун дунмазы Барынмаа Лопсановна Дажы-Норбуга, Национал музейиниң директору Виктор Сергеевич Чигжитке байырлыг байдалда тывыскаш, Ада-чурттуң Улуг дайынынга сурагжаан Шумов алышкыларның бирээзи, ам 98 харлыг Александр Шумовка дамчыдып бээр-биле берген.

Айлаң МОНГУШ.

Чингис СААЯНЫҢ тырттыр-ган чуруктары.

ЧАА ЧЫЛДА – ЧАА ШКОЛА

(Кызылдың хем ол чарында №8 школазының чаа оран-савазының байырлыг ажыдышыкыны болган)

Дүүн, ноябрь 21-де, 2 шакта Кызыл хоорайның муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилгениң албан чери «Ортумак ниити өөредилгениң № 8 школазының» чаа оран-савазының байырлыг ажыдышыкыны болуп эрткен. Аңаа алдарлыг чаңгыс чер-чурттуувус Россияның онза байдалдар сайыды, Россияның Маадыры Сергей Шойгу, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол болгаш Тываның Чазааның кежигүннери киришкен.

Хүндүлүг аалчы Сергей Шойгу республиканың каш чылдар дургузунда шапкын хөгжүп турарын демдегледип, Тываның Россияга каттышканындан бээр 100 чыл болган оюнга чедир оон-даа улуг сайзыралды алып дээрзин чугаа-

лап, байырлалга киришкенинге өөрзөн сеткилин илереткен. Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол школаның тудуунга акшаландырышыкын талазы-биле кириген улуг үлүг-хуузу дээш «Чаңгыс демниг Россия» партиязынга болгаш Рос-

сияның онза байдалдар сайыды Сергей Кужугетович Шойгуга четтиргенин илередиринче байырлалдың киржикчилерин кыйгырган, чыылганнар аңаа адыш часкаашкыннары-биле харыылаан.

Дараазында хүндүлүг аалчы Сергей Шойгу ук школаның өөренкичилеринге «алдын дүлгүүрүнү» тыпсып, чаагай езулалды кылган. А оң соонда школаже оң баштайгы аалчылары моорлап, ритмика, ыры, чурулга, информатика, информация-техниктиг хандырылга, бойдус кичээлдеринин класстарын сонугарга көргөн.

Класстарның онзагай чүүлү — оларның амгы үениң, чаа өөредилге стандарттарының негелдеринге дүгжүп турар дериг-херекселдер-биле дериттингени. Класс бүрүзүндө уругларның тустус дурт-сынынга таарыштыр чавызадып, өскедип-даа ап болур парталар, кичээлдеринге ажыглаар херекселдер суккан шкафтар белең. Ол ышкаш школада психолог, логопедтин, өөредилге талазы-биле эргелекчи башкының болгаш эмчи пунктузунун, диш эмчизинин өрээлдери тускайжыттылган. 120 олуттуг столовая база ажылгала

белең. Уруглар чаа школазы декабрь 1-де өөренип кирер. Школаның тудуунга 135 000 муң рубль аңгылаттылган, эге таваа бо чылдың март 2011 салдылган турган. Чүгле 8 айгузунда 3 каът чырык, чылыг чылыгы тудуу доосту бергенин даваас аргажок. Ынчангаш школаның чанынга спорт болгаш хуудаар залдар оран-савалары удавас туруптар дээрзинге идилууг.

Шончалай МААТЫ-ОЛ
Чингис СААЯНЫҢ тырттырчурукта

Чазак Даргазының ажил-албан

БАЛГАЗЫН ФЕРМАЗЫНДА

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ажилчын сургакчылаашкын кылып, Таңды кожуунга чорааш Балгазын суурда сүт-бараан фермазының ажилы-биле танышкан. Ол ферма оң эргезинде турар «Тываагрохолдинг» АУК КХН-ниң директору Виктор Сыргыт-оол-биле чугааны аңаа кылган.

Муниципалдыг тургузуунун удуртулгазы-биле кады Тыва Республиканың Чазааның Даргазы ол черге Каа-Хем кожуунун Ильянка суурда сүт-бараан фермазынга демей СБФ-ти тударынын аргазын чугаалашкан. Виктор Сыргыт-оолдун чугаалап турары-биле алырга, хөй чылда чыылган өреден оң көдээ ажил-агый бүдүрүлгези чоорту адырлып турар. Бөгүнге чедир мыйыстыг бода малдың баш санын 508 чедир өстүрер аргалыг болган, оларның 350 бажы — төрүүр мал. Оң аңгыда ажил-агыйда 300 баш шээр мал болгаш 50 чылгы бар.

Балгазын фермазы чаңгыс хүнүн дургузунда 1200 тонна сүттү саап ап база сайгарып турар. 2010 чылда ийи миллион ажыг рубльди ажилдап алган. Ол черде бүдүрүлгө баазазын-сельхозтехниканы, ийи дээрбени болгаш сүт кадагалаар соодукчулуг оран-саваны камгалап ап шыдаан дээрзин Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол

демдеглээн. Бо кышка удур эки белеткенген, мал чемин четчир кылдыр белеткээн, оон аңгыда күзүн тараа дүжүдүн база багай эвести алган, гектардан 14-16 центнер четкен.

Тус чер эрге-чагыргазының болгаш көдээ ажил-агыйның бүдүрүлгезинин удуртулгазы 600 баш саар инек турар чаа ферманың төлөвилелин Шолбан Кара-оолга көргүскеннер. Ол төлөвилелди акшаландырыларынга киржиринге белеңин кожуунун баштыңы Сергей Ондар болгаш «Тываагрохолдинг» АУК КХН-ниң директору Виктор Сыргыт-оол олар дыңнатканнар. Ол чорукту республика Баштыңы деткээн. Бир звес бүдүрүлгө болгаш муниципалитет 100 млн. рубльди бо херекке курлавырлап алып болза, республика бюджетинден чаа ферма тударынга 60 млн. рубльди тускайлаар.

Сүт-бараан фермазынга информация технологияларын шынгаздып алып талазы-биле баштайгы

чедишкыннерин Чазак Даргазынга таныштырганнар. Бодунун акша-хөреңгизинин күсели-биле көдээ ажил-агый бүдүрүлгези 600 баш инекке тускай дериг-херекселди саткан болгаш инек кажазынга видео-хайгааралды тургускан. Мал эмчизи инек бүрүзүнүн байдалын компьютер дамчыштыр хайгаа-

раар аргалыг болган.

Ол ышкаш «Тываагрохолдинг» АУК КХН-де симментал уксааның бызаалары база бар. Оларны тускай кажаада тургускан. Ол малды Тываның Чазааның көргүскени 3 млн. 500 муң рубль хемчээлдиг күрүне деткимчезинин күсели-биле садып алган.

«Тываагрохолдинг» АУК КХН ол малдың баш санын көзүдиринче, симментал уксаанын инетерин өстүрер талазы-биле ажил-агыйны тургузарынче кичээлдер салыр сорулгалыг.

ТР-ниң албан-езуунун сайызындан.

ОЛАР ТЫВАНЫ ОНЗАЛАП ДЕМДЕГЛЭЭННЕР

Дмитрий Медведев биле Владимир Путин бо чылдың ноябрь 17-де чурттуң аңгы-аңгы регионнарының пенсионерлери-биле болгаш хоочуннары-биле ужурашканнар.

Аңаа национал политиканың, аныяктарның патриотчу кижилегизинин, а ол ышкаш пенсия индексациязының, пенсионерлериниң эм хандырылганының база арны ажилга тургузарының тырыгларын чугаалашканнар.

Ол ужуражылга Кремльдин ордузунга Владивостоктан, шижирядан, Кавказ республикалардан, төп Россиядан болгаш хе-даа черлерден келген 30 пенсионерлерниң киржилгези-биле болган. Тываны болгаш Сибирини Россияның Пенсионерлер эвилениниң Тыва салбырының удуртукчу, 66 харлыг Татьяна Сатовна ичак төлээлээн.

"Назы-хары пенсия үнеринге берген азы пенсиялай берген килерни ажил берикчилери кылдап эгелээр болза, күрүне аңаа ызы бээр ужурулуг. Күш-ажыл ногунга пенсионерлериниң негетип келир чоруун хоойлужудула кириер херек" — деп, РФ-тиң эзидентизи Дмитрий Медведев аалаан. "Пенсиялар назынны үерин чоокку үеде планнавайнар бис" — деп, Владимир Путин эээн болгаш амгы пенсияның нээлин ам-да өстүрер дээрзин үреткен.

Ужуражылга соонда чугааның жижикчилери чурттуң удуртуктары-биле кады чурукка тыртканнар. Ол үеде Владимир Путин Тывадан келген төлээ Татьяна овнага чедип келгеш, хүндүт-биле ону куспактаан болгаш ыл хоорайга байырын чедирдилээн. Дмитрий Медведев аның кайгамчык чараш бойду, маңаа кээп чораанын сактып алаан. Чурттуң удуртукчулары-биле ужурашканынга Татьяна чактың сеткили ханган.

ХЕМЧЕГЛЕРНИН ПЛАНЫН БАДЫЛААР

РФ-тиң Чазар Россияның болгаш Тываның демнежилгезиниң 100 чылынга уткуштур хемчеглерниң планын 2012 чылда бадылаар.

Россияның Регионнар сайзы-ының яамызынга сайыттын лакчызы Владимир Токаревтин галаашкыны-биле болган хуга Россия биле Тываның демнежилгезиниң болгаш Кызыл хоо-ның үндезилеп тургустунганы-100 чылын демдеглээриниң та-ы-биле кол-кол хемчеглерниң тының төлөвилелин чугаалажып ген. Аңаа Тываның экономика ыды Людмила Трусова кижин.

Обилейлиг ол хүннерни демнежилгезиниң хемчеглериниң пла-бадылаан айтышкыны Рос-Федерациязының Чазар 2012 дың январь 15-ке чедир үндү-дээрзин сайыт дыңнаткан.

2011 чылдың мартта Россияның эзидентизи Дмитрий Медведев ужуражып тургаш Тываның тыны Шолбан Кара-оол бо ырыгны көдүрген, Россия үнезиниң баштыңы ону деткээн экин сагындыраал. "Россияның гаш Тываның демнежилгезиниң гаш Кызыл хоорайның эзилеп тургустунганының 100 ын демдеглээриниң дугайында" лыкка Дмитрий Медведев 2011 дың августа ат салган болгай.

ТР-ниң албан-езузу-нун сайтызындан.

ӨГ-БҮЛЕ — ДАЯ ДЕГ БЫЖЫГ ДАЯНГЫЫШ

Тываның В. Көк-оол атыг хөгжүм-шии театрынга "Ада кижиниң харысалгазы. Эр кижиниң көрүжү" деп темалыг республиканың адалар чыыжының төнчү кезээ болуп эрткен. Аңаа Тываның тос кожуунунуң эр хиндиктиг чону чыгып келгеш, эр кижиниң сүлдө-сүзүүнүң кудулап, суларай бергениниң чылдагаанын чугаалажып, чүнү канчалза экил дээн боттарының үзел-бодалдары-биле үлешкен. Ук чыыш театрың улуг залыңга-даа эвес, а фойезинге болганы таварылга эвес.

Бо дээрке костюм кедип, галстук аскан кижилерниң чугула айтырыглар чугаалашкан хуралы эвес, а республиканың бүгү эр чонунуң боттарының сагыш-сеткили, ишти-хөңнү-биле үлешкен ажык чугаазы болган. Шак мындыг байдалга чыышты эрттирерин Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол саналдаан. Чыышка республиканың бүгү удуртукчуларындан аңгыда, журналистер, уран чүүл ажылдакчылары, албан-хаакчылар, бөдүүн чон, студентилер, өөреникчилер дээш, кымнарны чок дээр! Олар шупту эр хиндиктиг кижилерге хамаарыштыр боттарының санал-оналдарын, үзел-бодалдарын чугаалаксаан, азы улугларның мерген угаанныг чугаазын дыңнап, билип алыр дээн кижилер-дир.

Күрүнениң "Тыва" телерадиокомпаниязының директору Андрей Чымба: "Эр кижиниң сүлдөсү кудулаан-дыр, эр кижиниң хей-адың бедик көдүрүп, оң сүлдө-сүзүүн өрү бедидери-биле чүнү канчалза экил?" — дээн, сөстөр-биле чыышты ажиткан. Тываның иштиги херектер органнарының хоочуну Куулар Даржаа бодунуң бодалын чыылганнарда дыңнаткан. Оң чугаалап турары-биле алырга, эр кижиниң кыдыгы болурул деп айтырыгга хөй сөс-даа негеттинмес. Чүге дээрке билдингир ышкыжыл, күш-ажыл кижини, ылаңгыя эр кижини каастаар. Кызымак болгаш ажил-чин болуп болза, кандыг-даа бергелер кижиге эртин далай дег болбас. Күш-ажылчы, орлан-шо-ваа, кезээ эр кижини бодунуң келир үедеги амыдырал-чуртталгазын төлөпиг тургузуп шыдаар чораан болгаш шыдаар-даа.

"Мен өөм ишти-биле 54 чылдың дургузунда бот-боттарымыс хүндүлөжүп, найыралдыг чурттап келдиз. Ажы-төлдү төлөпиг кижилер кылдыр кижизидип, өстүрерде ада-иезиниң үлөгер-чижээ чугула болур. Амгы үеде өөм ишти бо оранда чок-даа болза, пенсионер кижини күш-ажылдан кажан-даа салдынмай чоруур мен. Акша-төгөрик ажилдап алырында-даа эвес, аныяк-өскенге, ажы-төлүмге бергелерге торулбайн, кызымак амыдырал-чурттаарының үлөгер-чижээ көргүзүп чоруур ол.

Аныяктарны арагалаар, таакпылаар, чүге ындыгыл деп кайгап чугаалажып бис. А херек кырында оларның адалары, кырган-ачалары, акылары, даайлары база таакпыны тыртар, араганы ижер бо-

Республиканың адалар чыыжының киржикчилери.

лурга, аныяк-өскөн өттүнмейн канчаар. Оон аңгыда, аныяктардан дыка-ла хөй ажыктыг чүүлдерни өөренип ал болур. Мен оглум Вячеслав Даржаадан хөй-ле ажыктыг сүмелерни ал, өөренип чордум. Ынчалза-даа оон аныяк назынында чырык черден чарлып чорутканы хомуданчыг. Ынчангаш ажы-төлү-вүске төлөпиг үлөгер-чижек болуп, акшып, кырыгыже-даа чедир ажилдап, өөренири эргежок чугула" — деп, буяныг хоочун чугаалаан.

Аваа Чигжитович Монгуш база олурганнар-биле бодалын үлешкен. Өг-бүлө дээрке ниитилелде кончуг чугула айтырыг дээрзин ол демдеглээн. Быжыг өг-бүлө дээрке быжыг күрүне-дир. А быжыг, кадык өг-бүлени тургузары — эр кижиниң дорт хүлээлгези. Өг-бүлениң баштыңы эр кижини, бодунуң өг-бүлезиниң быжыг чөлөнгийи болуп ужурулуг. Өг-бүлө болуп чурттаары дег чер кырында чоок кижилер чок. Олар бүгү назынының иштинде чаңгыс дээвири адаанга кады чурттаар улус болур дээрзин ол чугаалаан. Бот-боттары карактажып, азыражып, хүндүлөжири чугула. Ажы-төлдү бо дараткаш, эртем-билигге чедирип каарга, олар оон ыңай боттарының оруун тып чоруй баар. А ада-иези иелээн артар. Ынчангаш чуртталганың эгезинден төнчүзүңге чедир өг-бүлө улус кады туттунчуп, бергелерни ажып эртер апаар. Аваа Чигжитович чуртталганы чаа тудуп эгелеп чоруур аныяк адаларга быжыг өг-бүлени күзээн.

ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол ак баштыг хоочуннарың чугаазын кичээнгилгидиң нааш, чүве чугаалап, сөс алган. Мынча хөй эр хиндиктиг чоннуң чыгып келгенинге ол өөрүп, харын-даа сүрээдеп турарын ол чугаалаан. Шолбан Валерьевич бодунуң чугаазын мынчаар эгелээн:

— Бир-ле хоорайга демир-орук вокзалыңка мындыг таварылга болган. Өске хүннер ышкыш ажыл хүнүнде вокзалга ыт-шимээн, кижини бүрүзү бодунуң ажыл-херээңче далашкан, кым кымны-даа тоор хире эвес, боттарының уунда маңнажып турган. Хенертен бүгү вокзалга шип-ле шимээн апарган. Долгандыр кижилер безин чаңгыс черде шимчевейн турупкан ышкыш. Вокзалга акшып берген, даянгыштыг кырган кижиниң кирип келгени мындыг байдалды тургускан. Ол улусче мендилежи, холун көдүрүп чайып кааш, бодунуң оруун уламчылап чорупкан. Кажан кырган вокзалды эрте бээр билек-ле амыдырал катап уламчылай берген". Ол черде улуг назылыг,

кырган улусту хүндүлээри ол хире бедик деңгелде болганы онзагай. Улуг улусту, мерген угаанныг кырганнарымысты хүндүлөп чоруур-бистиң, амгы үениң кижилериниң — дорт хүлээлгези.

"Күш-ажыл кижини, ылаңгыя эр кижини каастаар — деп хоочуннарың чугаалап турары кончуг шын" — деп Шолбан Валерьевич чугаалаан. Эр кижини күш-ажылче сунду чок, өг-бүлөсү, ажы-төлү дээш кандыг-даа харысалгага онашпайн турар болза, ол эр кижини болуп деп бе инчеш? Чигзинчиг болуп дээрзи билдингир. Ажы-төлүнүң, алган эжиниң мурнунга езулуг эр кижини болуп, өг-бүлезинге чоргаарланып, өөнүң иштин хүндүлөп, амыдырал дээш кызып ажилдап чоруур кижини хүндүткелдиг эр кижини ол-дур.

Амгы үеде бистиң республикада мал оорлаашкынының непереп турары чажыт эвес. Тывалар шагшандан тура-ла малдан халбактанчып келген болгай бис. Езу-чаңчылдарымысты тоомчага албайн, чүдүлгевисти хүндүлөвейн, бодунуң ажык-кончаазын, борбак думчуун бодал чоруур кижилерниң бары чаржынчыг. Күш-шыдалы кошкак улустуң малын оорлап алгаш, боттарын кончуг маадырлар кылдыр санап чоруурлар. Херек кырында оларда эр кижиниң мөзү-бүдүжү бичини-даа чок, угаан-медерелиниң деңгели куду, эр улуска, тыва чонга, бүгү нацияга удур кижилер-дир.

Салгалдан салгалче дамчып келген, уксаалыг фамилия, ат-сы-вын эр кижини төлөпиг эдилээр дээш кызар ужурулуг. Эр кижини — чурт баштынчызы, башкарыкчы. Амгы үеде херээжен кижини эр кижиниң сөзүн дыңнавар, тоомчага албас болу берген. Ада кижиниң, эр кижиниң сөзүн күштүг болдураары — бистиң, эр улустуң боттарымыстың, дорт хүлээлгевис. Бот-боттарымыс куду басчып, адааргажып, арага-дарыже сундугуп, суларай берген чоруур болзувусса, хей-адымыс, тура-соруурус, сүлдө-сүзүүвүс чайгаар куду болур. Ынчангаш эр улус, шупту катчып алгаш, аравыста чугаалажып, сагыш-сеткиливис-биле деңге үлөжип, республикада нарын, дүвүренчиг айтырыгларны ыткыр сүмележи, маңаа хамаарыштыр, харын-даа хоойлу-дүрүмден-даа болза хүлээп алылыңар! — деп, Чазак Даргазы хамыкты кыйгырган.

Тываның ат-сурагыг хөөмей-жизи Конгар-оол Ондар көдээ амыдыралды деткирин сүмелээн. "Чоннуң хоорайже дывыржып турары шын эвес. Көдээге ажил-агыын, бажың-балгадын каапкаш,

хоорайга келгеш, көдээге ышкыш, тодуг-догаа амыдырал-чурттаары болдунар бе?" Ынчангаш көдээ амыдыралды деткири чугула дээрзин ол саналдаан.

Сурагыг чогаалчы Александр Даржай "эр болуру — чажындан, айт болуру — кулундан" деп үлөгер домакка даяанып алгаш, чугаазын эгелээн. "Бис бичини оолчуктар тургаш, тенектениривиске, улуг улус амгы үениң аныяк-өскени көңгүс өске орук-биле бар чоруур дээр турган. Ам угаан келир келдивис ышкыжыл. Кижини бодун боду кижизидип чоруур ужурулуг. Амыдыралга кыс эжин шилип ап тургаш, ол кижини моон-даа соңгаар кандыг ава болурул деп чүвени көрүп тургаш кады кылдыр алганы дээр" — деп, ол аныяктарга чагаан.

Сарыг шажын төлээзи Буян башкы: "Амыдыралда Аас-кежик болгаш Өг-бүлө деп ийи яамы күрүнеде эң кол болуп чоруур" — деп чугаалаан.

ТР-ниң Хөй-ниити палатазының даргазы Хонук-оол Монгуш бодунуң бодалын илереткен. Амгы үеде чон кевин-херекчок байырлалдар демдеглээр апарган. Чижээлээрке, ийи аныяк кижини таныжып, амыдыралын кады тудар деп барганда, уругнуң ада-иези-биле таныжар дээш, оолдун ада-иези хамык-ла төрелдерин чыыр, арагалаашкын организастаар. А езу-чаңчыл-биле алыр чүве болза, чүгле ада-иелер боттары аразында таныжып, билчип алыр. Оон уругну айтырар, оон соонда куда-доюн дугуржур, бо бүгү хемчеглерге чүс ажыг чонну чалап, арагалаашкын организастап турар.

Ясли-садтан уруун безин школаже үдептерге, улуг байырлал кылып, төрөл-чонун чалап турар. Ол шуут шын эвес дээрзин ол демдеглээн. Чугаазының төнчүзүнде, Хонук-оол Доржуевич 2012 чылды эр кижини чылы кылдыр чарлаарын саналдаан. Чазак Даргазы ол саналды өөренип көөрүн аазаан.

Чыыштын түннелинде, ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) даргазы Кан-оол Даваа Тываның эр кижилериниң шынчы чоруунуң кодекизин хүлээп алыр дугайында саналды кириген.

Республиканың бир дугаар адалар чыыжы үш шактын дургузунда үргүлчүлээн. Чүве чугаалаксаан, санал-онал кириер күзөлдиг улустуң саны төнчү чок болган. Ынчангаш ийиги чыышты 2012 чылдың эгезинде дарый эрттирип, чугааны үргүлчүлээрин дугурушкан.

Алдын ай БАДЫ-ХОО.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чургуу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың девискээринде арга-арыгга өртке удур онза чурумну тургузарының дугайында

2011 чылдың октябрь 7 №601 Кызыл хоорай

1994 чылдың декабрь 21-де "Өртке удур айыыл чок чорук дугайында" №69-ФХ Федералдыг хоойлуга, 2004 чылдың декабрь 29-та "Тыва Республикага өртке удур айыыл чок чорук дугайында" Тыва Республиканың №1168-УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр болгаш Тыва Республиканың девискээринге өрт айыылының улгатканы-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2011 чылдың октябрь 8-тен ноябрь 14-ке чедир өртке удур онза чурумну тургузар.

2. Өртке удур онза чурумнуң күштүг болуп турар үезинде дараазында немелде негелделерни тургузар:

2.1. Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының талазы-биле күрүне комитетинге:

арга-арыг өрттерин болдурбас, чайладыр болгаш шалыпкыны-биле өжүрер талазы-биле комплекстиг хемчеглер-биле катый өртке удур хемчеглерни чогуур үезинде эрттирерин хандыра;

арга-арыгны өрттен камгалаарының ай-тырыгларының талазы-биле тайылбыр ажил-ын чурттакчы чоннуң ортузунга, арга-арыг-да ажил кылып турар организацияларга иделкейжидер;

2.2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузузларының тус чер бот-башкарылга

органның:

чурттакчылыг черлерниң кызыгаарларына өртке удур онгарларны болгаш камгалал дилиндерни тургузар талазы-биле немелде хемчеглерни алыр;

өртке удур эки тура командаларның белен чоруун хандыра;

чурттакчылыг черлерниң кызыгаарындан дашкаар черге болган өрттерни өжүреринге чурттакчы чонну хаара тудар;

өрт өжүрери-биле суг алыр черлерге чедер орукту моондак чок болдурар;

доктаамал азы түр чурттаар черлерни бербишаан, чурттаары озалдыг апарган черлерден чурттакчыларны түр үеде көжүрериниң планын болгаш чурттадыр черлерин тодарадыр;

2.3. бо доктаалдың 1 пунктузунда айыт-тыгган үеде хамаатыларның арга-арыгке кирер чоруун хоруур.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольду Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының талазы-биле күрүне комитетинге дагыра.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В. БАРТЫНА-САДЫ.

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың апрель 22-де №525 доктаалына өскерилгелер кириериниң дугайында

2011 чылдың ноябрь 14 №668 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың хоойлужудулгазын федералдыг хоойлужудулгага дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың апрель 22-де "Тыва Республиканың республика бюджетинден акшаландырып турар организацияларда ажилдап турар кижилерниң шөлээзин ажиллаар черинге чедир болгаш дедир кээриниң орук болгаш чүк өрттэн төлээниң чарыгдалдарын дуглаарының чурумунун дугайында" №525 доктаалына дараазында өскерилгелерни кириер:

1) доктаалдың 3 пунктузунда "күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказы" деп сөстөрни "кадык камгалал болгаш социал хөгжүлд" деп сөстер-биле солуур;

2) Тыва Республиканың республика бюджетинден акшаландырып турар организацияларда ажилдап турар кижилерниң шөлээзин ажиллаар черинге чедир болгаш дедир

кээриниң орук болгаш чүк өрттэн төлээни-ниң чарыгдалдарын дуглаарының чурумунда:

а) 2 пунктуң ийги-дөрткү абзацтарын күжүн чидирген деп санаар;

б) 3 пунктуда:

"в" иштиги пунктуга "(өг-бүле тутканының дугайында херечилелдин хоолгазын, уруг төрүттүнгениниң дугайында херечилелдин хоолгазын)" деп сөстөрни немээр;

"г" иштиги пункту дааразында эдилге-биле бижир;

"г" өг-бүлениң ажилдавайн турар кижигүнүнүн күш-ажыл дептериниң хоолгазын.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В. БАРТЫНА-САДЫ.

Тыва Республиканың муниципалдыг нормативтиг эрге-хоойлу актыларын хевирлеп тургузарының болгаш бүрүткелин кылып чорударының чурумунга өскерилгелер кириериниң дугайында

2011 чылдың ноябрь 14 №673 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2008 чылдың декабрь 24-те Тыва Республиканың Чазаның №775 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың муниципалдыг нормативтиг эрге-хоойлу актыларын хевирлеп тургузарының болгаш бүрүткелин кылып чорударының чурумунга дааразында өскерилгелерни кириер:

1) 5 пункту дааразында эдилге-биле бижир;

"5. Муниципалдыг нормативтиг эрге-хоойлу актызын болгаш ону бүрүткээринге эргежок чугула документилерни төлээлеткен органче кириген хүнден 30 хонуктун дургузунда бүрүткээриниң дугайында шиитпирни хүлээп алыр."

2) 7 пунктуга "саазынга болгаш электронуг хевирге" деп сөстөрни немээр;

3) 8 пунктуга "орган" деп сөстү немээр;

4) дараазында уткалыг 8.1 пункту немээр:

"8.1. Бир эвес муниципалдыг нормативтиг эрге-хоойлу актыларын бо чурумун 7,8 пунк-

туларында айыттынмаан албан-дужаалдыг кижилер кириген болза, муниципалдыг нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле кады албан-дужаалдыг кижиге ындыг бүрүн эргени тывысканының дугайында муниципалдыг тургузугунун баштыгының айтышкынын кожар."

5) 12 пунктуң ийги абзазында, а ол ышкаш муниципалдыг эрге-хоойлу актызын хүлээп алган тус чер бот-башкарылга органының удуртукчузунун азы дараазында "Муниципалдыг эрге-хоойлу актызы норматив байдалдыг болур" дээн уткалыг муниципалдыг нормативтиг эрге-хоойлу актызын үндүрген тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижизиниң салган ады турар" деп сөстөрни ап кааптар;

6) 14 пунктуда "үш" деп сөстү "ийн" деп сөс-биле солуур.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В. БАРТЫНА-САДЫ.

Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың май 21-де №212 доктаалына өскерилгелерни кириериниң дугайында

2011 чылдың октябрь 28 №645 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың май 21-де №212 "Тыва Республиканың девискээринде организация-эрге-хоойлу хевиринден база ведомстводан хамаарылгазы чокка хамаатыларга кадыг одаар чүүлду (хөмүрнү) садып-саарып турар ажил-агыйларның одаар чүүлүнге үстүкү өрттерни бадылаарының дугайында" доктаалына дараазында өскерилгелерни кириер:

1) доктаалда:

а) 1-ги пунктуда "1 тонна-километр

дээш," деп сөстөрниң соонга "садып-саарганы дээш 1 тоннага 137 рубль," деп сөстөрни немээр;

б) 3-кү пунктуда "күш-ажыл болгаш социал политика" деп сөстөрни "кадык камгалал болгаш социал хөгжүлд" деп сөстер-биле солуур;

2) Тыва Республиканың девискээринде организация-эрге-хоойлу хевиринден база ведомстводан хамаарылгазы чокка хамаатыларга кадыг одаар чүүлду (хөмүрнү) садып-саарып турар ажил-агыйларның одаар чүүлүнге үстүкү өрттерни дараазында редакция-биле бижир:

«Тыва Республиканың девискээринде организация-эрге-хоойлу хевиринден база ведомстводан хамаарылгазы чокка хамаатыларга кады одаар чүүлду (хөмүрнү) садып-саарып турар ажил-агыйларның одаар чүүлүнге үстүкү өрттер

(НДС-биле тоннада руб)

Чурттакчылыг черлерниң аттары	Казып тып турар бүдүрүлгелер		
	"Тываның даг-руда компаниязы" ААН		"Енисей үлет компаниязы" ХАН
	"Каа-Хем" участогу	"Чадаана" участогу	
1. Бай-Тайга кожуун			
Тээли	3341,93	2332,04	2643,79
Бай-Тал	3421,31	2411,42	2723,17
Кара-Хөл	3531,56	2521,67	2833,42
Кызыл-Даг	3412,49	2402,60	2714,35
Ээр-Хавак	3275,78	2318,81	2630,56
Хемчик	3337,52	2327,63	2639,38
Шуй	3386,03	2424,65	2723,17
2. Барыин-Хемчик кожуун			
Кызыл-Мажалык	3152,30	2146,82	2458,57
Аянгат	3280,19	2274,71	2586,46
Барлык	3209,63	2160,05	2418,88
Эрги-Барлык	3297,83	2283,53	2595,28
Аксы-Барлык	3218,45	2212,97	2480,62
Шекпээр	3099,38	2085,08	2405,65
Хөндөлөң	3319,88	2274,71	2639,38
Бижиктиг-Хая	3196,40	2190,92	2507,08
Дон-Терезин	3244,91	2208,56	2520,31
3. Чөөн-Хемчик кожуун			
Чадаана	2808,32	1807,25	2119,00
Бажың-Алаак	2852,42	2724,53	2163,10
Баян-Тала	2905,34	1904,27	2216,02
Ийме	2984,72	1983,65	2295,40
Теве-Хая	2878,88	1877,81	2189,56
Хорум-Даг	3002,36	2001,29	2313,04
Хайыракан	2803,91	1802,84	2114,59
Хөндөргей	2927,39	1926,32	2238,07
Чыраа-Бажы	2984,72	1992,47	2379,19
Чыргакы	3033,23	2036,57	2348,32
Элдиг-Хем	3165,53	2155,64	2423,29
Шеми	2971,49	1926,32	2246,89
4. Каа-Хем кожуун			
Сарыг-Сеп	2093,90	3028,82	1779,43
Бояровка	2018,93	2953,85	1700,05
Бүрен-Бай-Хаак	2257,07	3244,91	1999,93
Бүрен-Хем	1868,99	2799,50	1554,52
Дерзиг-Аксы	2120,36	3046,46	1832,35
Ильинка	2327,63	3315,47	2070,49
Кундустуг	1957,19	2892,11	1642,72
Суг-Бажы	1829,30	2764,22	1510,42
Бүрен-Аксы	2133,59	3033,23	1819,12
Сизим	2235,02	3222,86	1977,88
Кок-Хаак	2168,87	3156,71	1911,73
5. Кызыл кожуун			
Каа-Хем	1780,79	2684,84	1435,45
Баян-Кол	2129,18	2900,93	1651,54
Терлиг-Хая	2177,69	2949,44	1700,05
Кара-Хаак	2010,11	2781,86	1536,88
Сукпак	1891,04	2570,18	1320,79
Элегес-Аксы	1943,96	2504,03	1254,64
Кур-Чер	2049,80	2839,19	1589,80
Черби	2058,62	3024,41	1580,98
Шамбалыг	2151,23	2892,11	1642,72
Ээрбек	1877,81	2649,56	1400,17
6. Мөңгүн-Тайга кожуун			
Мугур-Аксы	4685,22	2821,55	2445,34
Мөген-Бүрен (Кызыл-Хая)	5129,74	3139,07	2762,86
Тоолайлыг	4148,08	2649,56	2961,31
7. Өвүр кожуун			
Хандагайты	3196,40	2204,15	2507,08
Саглы	3408,08	2420,24	2718,76
Сарыг-Хөл (Ак-Чыраа)	3125,84	2274,71	2577,64
Чаа-Суур	3293,42	2301,17	2604,10
Солчур	3147,89	2151,23	2458,57
Дус-Даг (Торгалыг)	3328,70	2336,45	2639,38
8. Би-Хем кожуун			
Туран	2182,10	2922,98	1673,59
Сесерлиг	1974,83	2715,71	1466,32
Уюк	2133,59	2900,93	1651,54
Аржаан	2243,84	3284,60	1735,33
Тарлаг	2327,63	3368,39	1819,12
Суш	2098,31	2839,19	1589,80
Хадың	2309,99	3077,33	1827,94
Хүт	2587,82	3328,70	2079,31
Севи	2742,17	3483,05	2233,66
9. Сүт-Хөл кожуун			
Суг-Аксы	2949,44	1948,37	2260,12
Ак-Даш	2993,54	1992,47	2299,81
Алдан-Маадыр	3050,87	2049,80	2357,14
Бора-Тайга	3002,36	2001,29	2308,63
Хөр-Тайга (Ишкин)	3090,56	2089,49	2401,24
Кара-Чыраа	2609,87	1961,60	2273,35
Кызыл-Тайга	3015,59	2014,52	2326,27
10. Танды кожуун			
Бай-Хаак	2168,87	2958,26	1708,87
Владимировка (Арыг-Бажы)	2283,53	3072,92	1823,53
Балгазын	2248,25	3015,59	1788,25
Дүрген	2182,10	2971,49	1722,10
Кочетово	2076,26	2728,94	1378,12
Кызыл-Арыг	2279,12	3068,51	1819,12
Межегей	2243,84	3033,23	1797,07
Хадың-Аксы	2120,36	2909,75	1660,36

Чурттакчылыг черлерниң аттары	Казып тып турар бүдүрүлгелер		
	"Тываның даг-руда компаниязы" ААН		"Енисей үлетпүр компаниязы" ХАН
	"Каа-Хем" участогу	"Чадаана" участогу	ХАН
И. Тес-Хем кожуун	2257,07	3024,41	1797,07
И. Тес-Хем кожуун	2168,87	2821,55	1470,73
И. Тес-Хем кожуун	2190,92	2980,31	1730,92
И. Тес-Хем кожуун	2561,36	3350,75	2101,36
И. Тес-Хем кожуун	2640,74	3408,08	2180,74
И. Тес-Хем кожуун	2720,12	3641,81	2418,88
И. Тес-Хем кожуун	3002,36	3827,03	2577,64
И. Тес-Хем кожуун	2825,96	3650,63	2401,24
И. Тес-Хем кожуун	2583,41	3350,75	2123,41
И. Тес-Хем кожуун	2442,29	3209,63	1982,29
И. Тес-Хем кожуун	2318,81	2124,77	1629,49
И. Тес-Хем кожуун	2442,29	2010,11	1752,97
И. Тес-Хем кожуун	2477,57	2045,39	1788,25
И. Тес-Хем кожуун	2512,85	1979,24	1823,53
И. Тес-Хем кожуун	2195,33	2252,66	1506,01
И. Тес-Хем кожуун	2367,32	2107,13	1678,00
И. Тес-Хем кожуун	2257,07	2164,46	1567,75
И. Тес-Хем кожуун	2433,47	2177,69	1735,33
И. Тес-Хем кожуун	2407,01	2146,82	1717,69
И. Тес-Хем кожуун	2446,70	2279,12	1748,56
И. Тес-Хем кожуун	2631,92	1961,60	1942,60
И. Тес-Хем кожуун	2561,36	1882,22	1872,04
И. Тес-Хем кожуун	2636,33	1961,60	1947,01
И. Тес-Хем кожуун	2781,86	2107,13	2092,54

1	2	3	4
14. Чеди-Хөл кожуун			
Хову-Аксы	2287,94	2706,89	1625,08
Ак-Тал	2367,32	2759,81	1678,00
Сайлыг	2340,86	2733,35	1651,54
Хөлчүк	2459,93	2852,42	1770,61
Чал-Кежиг	2155,64	2548,13	1466,32
Элегес	2160,05	2552,54	1470,73
15. Эрзинский кожуун			
Эрзин	2781,86	3602,12	2352,73
Нарын	2931,80	3756,47	2507,08
Мерен	2848,01	3672,68	2423,29
Качык	3597,71	4422,38	3172,99
Булуң-Бажы	2799,50	3624,17	2374,78
Бай-Даг	2755,40	3580,07	2330,68
16. Ак-Довурак хоорай			
17. Кызыл хоорай	3143,48	2142,41	2454,16
	1780,79	2649,56	1400,17

Тайылбыр:

Үүрмектеп садарының өрттээндө хөмүрнү казып тып турар бүдүрүлгелерниң 1 тоннада үүрмектеп садар өрттээ кирип турар:

- "Тываның даг-руда компаниязы" ААН-ниң Каа-Хем биле Чадаана участоктары — 1560 рубль;

- "Енисей үлетпүр компаниязы" ХАН — 1100 руб.

Үүрмектеп садарының өрттектери эн үстүкү (хөй) өрттээ болур.

2. Күжүн чидирген деп санаары болза:

Тыва Республиканың Чазааның 2007

чылдың октябрь 24-те "Тыварестопсбыт"

ААН-ниң хамаатыларга садып-саарып турар

хөмүрүнүн өрттээндө садып-саарганының

немелдезин бадылаарының дугайында"

№957 доктаалы;

Тыва Республиканың Чазааның 2005

чылдың сентябрь 6-да "Тыва Республиканың

чурттакчы чонунга "Рестопсбыт" КУБ-тун

садып-саарып турар хөмүрүнүн өрттээндө

садып-саарганының немелдезин бады-

лаарының дугайында" № 975 доктаалы.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда"

база "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның

Даргазы Ш.КАРА-ОЛ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне казының алдыгы чыыжының депутаттарының соңгулдаларына чедери берге болгаш ырак-узак черлерге хуусаадан эрте бадылаашкын эрттирерин чөпшээрээринин дугайында

2011 чылдың ноябрь 4 № 14/111-6 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында" Федералдыг хойулунун 76 чүүлүнүн 2 пунктузунга тур Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының алдыгы чыып-депутаттарының соңгулдаларына и берге болгаш ырак-узак черлерге адан эрте бадылаашкынны 2011 чылдың 21-ден 2011 чылдың декабрь 3-ке чертирерин Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Хемчик, Каа-Хем, Кызыл, Мөңгүн-Тай-вур, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Танды, Терес-Хем, Тожу, Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Эр-кожууннарның девискээр болгаш

участок соңгулда комиссияларына чөпшээрээр.

2. Бо доктаалдың 1 пунктузунда айыт-тыгган хуусаадан эрте бадылаашкыннарны эрттирип турарына контрольду девискээр соңгулда комиссиялары тургузар болгаш хүнүн-не, хуусаадан эрте бадылаашкыннарны эрттиргенин барымдаалап, соңгулда комиссиязының дугаарын, бадылаашкын эрттирген хүнүн болгаш хуусаадан эрте бадылаан соңгукчуларның санын айыттышаан, Төл Соңгулда комиссиязынга дыннадыр.

3. Бо доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларына чөпшээрээр, а ол ышкыш республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

үктеттинген кандидатка, кандидаттарның даңзызын депшиткен соңгулда каттыжышкынынга Тыва Республикага муниципалдыг тургузулгаларның төлээлекчи органның депутаттарының соңгулдаларын эрттирип турар үеде соңгукчулар-биле ужуражырынга хөйүнүн мурнунга агитация ажылын хурал хевирлиг чорударына таарымчалыг болгаш күрүне азы муниципалдыг өнчү болуп турар оран-саваны халас бээринин үезин доктаадып тургузарының дугайында

2011 чылдың ноябрь 8 № 15/114-6 Кызыл хоорай

муниципалдыг тургузулгаларның төлээ-органның депутаттарының соңгулдаларын эрттирип турар үеде соңгулда каттыжышкыннарына, кандидаттарның үктеттинген даңзызына хөйүнүн мурнунга агитация хемчеглеринин аргазы-биле соңгулда мурнунун агитациязын эрттиреринге байдалдарны хандыраар сорулга-биле, Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хойулунун 53 чүүлүнүн 3 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

Бүрүткеттинген кандидатка, кандидаттарның даңзызын депшиткен соңгулда каттыжышкынынга Тыва Республикага муниципалдыг тургузулгаларның төлээлекчи органның депутаттарының соңгулда каттыжышкыннарына хөйүнүн мурнунга агитация ажылын хурал хевирлиг чорударына таарымчалыг болгаш күрүне азы муниципалдыг өнчү болуп турар оран-саваны бээринин үезин 2 шак 00 минута ээлдиг кылдыр доктаадып тургузар.

Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш

референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хойулунун 53 чүүлүнүн 4 пунктузунга дүүштүр хөйүнүн мурнунга агитация хемчеглерин чорударына таарымчалыг оран-саваны бүрүткеттинген бир кандидатка, соңгулда каттыжышкынынга берген болза, оран-саваның ээзинде, эдилеп турар кижизинде өске кандидатка, соңгулда каттыжышкынынга оран-саваны шак ындыг негелде езугаар бээринден ойталаар эрге чок. Оран-саваны берген таарымчалыг оран-саваның ээзи оран-сава берген хүнүн даартазындан орайтатпайн оран-сава бергенинин фактызынын, ону берген негелделеринин дугайында, а ол ышкыш ол оран-саваны бүрүткеттинген өске кандидатка, соңгулда каттыжышкыннарына кажан бээринин дугайында девискээр соңгулда комиссиязынче бижимел хевирге дыннадыр хүлээлгелиг.

Айыттыгган оран-саваны бээринин дугайында дилегни оран-саваның ээзи чагыг кирген хүнден үш хонуктун дургузунда сайгарып көөр.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың кожууннар, хоорайлар баштыңнарынче, девискээр соңгулда комиссияларына чөпшээрээр.

Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына немелделерниң дугайында

2011 чылдың ноябрь 1 № 13/107-6 Кызыл хоорай

2010 чылдың декабрь 27-де Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының "Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузарының дугайында" № 153/662-5 доктаалы-биле тур-

густунган Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына кан-дидатуралар талазы-биле саналдарны чууга-лажып көргөш, "Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин бол-

гаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хойулунун 29 чүүлүнүн 11 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1954 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, пенсионер, чурттал турар черинден депшиттирген Зоя Сарыгларовна Кунгааны;

1957 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг,

Эрзин кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының кижигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2011 чылдың ноябрь 1 № 13/108-6 Кызыл хоорай

Эрзин кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнү, "Чангыс демниг Россия" Бүгү-россияның политиктиг партиязының Тывада регионалдыг салбырындан депшиттирген Вячеслав Хайынович Уржуктун билдиринишкинин чу-гаалажып көргөш, "Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин бол-гаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Феде-

ралдыг хойулунун 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1956 чылда төрүттүнген Вячеслав Хайынович Уржуктун Эрзин кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнү хүлээлгезинден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарына парлаар.

Тожу кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының кижигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2011 чылдың ноябрь 16 № 16/120-6 Кызыл хоорай

Тожу кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнү, ажылдап турар черинден депшиттирген Хүлер Борбай-оолович Кара-Салдын билдиринишкинин чуугаалажып көргөш, "Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хойулунун 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Респуб-

ликаның Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1966 чылда төрүттүнген Хүлер Борбай-оолович Кара-Салды Тожу кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнү хүлээлгезинден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарына парлаар.

Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының кижигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2011 чылдың ноябрь 16 № 16/119-6 Кызыл хоорай

Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнү, чурттал турар черинден депшиттирген, Чинчи Валерьевна Шойдактын Улуг-Хем кожууннун Төлээлекчилер хуралының төрткү чыыжы-нын (Улуг-Хем кожууннун 2011 чылдың ноябрь 2-де девискээр соңгулда комиссиязының № 24 шийтпир-биле) депутаттыга бүрүткеттирген кандидаттың уруу боол турары-биле холбаштыр, "Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир

эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хойулунун 29 чүүлүнүн 1 болгаш 6 пунктуларына дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1986 чылда төрүттүнген Чинчи Валерьевна Шойдактын Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнү хүлээлгезинден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

ДЫҢНАДЫГ

Эрзин кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының кижигүннеринин бүрүн эргелеринин хуусаа бетинде доозулганы-биле Россияның Күрүне Думазына, Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге), хөй-ниити каттыжышкыннарына, Эрзин кожууннун Төлээлекчилер хуралда-рына депутаттар мандаттарын хуваарына кирген, кандидаттар даңзызын депшиткен политиктиг партияларга соңгукчуларның ажылдап, албан-хаап, өөренип, чурттал турар черинин аайы-биле Эрзин кожууннун (бадылаар эргелиг бир кижигүнү) девискээр соңгулда комиссиязының составының кезинин

четчелеп тургузарының талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээнинин дугайын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

Эрзин кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдарны бо дыңнадыгны парлаан хүнден он хонук дургузунда дараазында адреске кирип болур: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (каб. 210, тел. (39422) 2-10-09).

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

«МЕҢГИ» АЖЫЛ-АГЫЙЫНЫҢ ЭЭЗИ

1978 чылда ажил-албан аайы-биле чуртум Мөңгүн-Тайга кожуунун Мугур-Аксы суурга чеде берген мен. Хамык ажылымны кылып дооскаш, Кызылче чанар бетинде ол шагда «шуут дефицит» апарган тыва хой эди садып алыр деп бодай бердим. Райпонуң столоваязынга баарымга, эт аймаан нормалап каан болур, чүгле улус чөмгөреринге өй дижир.

Бир кижилер меңээ: «Малчын» колхозтун складынга чеде берир, малчыннар эдин ынаар дужаар боор чүве, колхозчулар оон садып ап турар, артып калган чадавас» — деп сумелзэн.

Чеде бердим. Склад эргелекчи 20 шаа харлыг аныяк кыс тур. «Бичини этт боралап алырын аргады кандыгыл, дунмам?» — дидим. Колхоз кежигүнү эвес кижилерге бербейн барып болур деп сагындырып база каан турган. «Силерни таныыр мен, колхозтун үндезликчилеринин бирээзинин оглу-дур силер, колхозчуларга дээн эттен бичини садыпсымза, мени буруудатпас боор» — деп чазык хулумзүрээш, бүдүн хой эдинин чартыын деңзип берди. Өөрээним-даа медээжок. Ат-сывын айтырдым. «Малчынның» база хоочуннары болур Адыг-Кара, Дилги-Кара деп алышкыларның дунмазы Анна болду. Аңаа бичини када чугаалажып тургаш, оон эрес-кашпагайын, эвилең-ээлдээн дыка магададым. «Мындыг эрес кыс хой-ниити ажилдарындан кайын чыда каар» деп бодал сагышка кирген.

Мээң ол бодалым частырып болбаан. Оон соонда Кызылга ону бо-ла көөр мен. Комсомол обкомунун пленумунга-даа киржи келир, херэженнер конферен-

цияларының делегадынга-даа соңгуткан болур... Каш чыл бурунгаар арат ажил-агыйларының удуртучуларының чөвүлел хуралынга база олуржуп турар чораан.

Бо чүүлүмнүн маадырын Анна Бадановна Хомушку дээр. Ол 1972 чылда Мугур-Аксы ортумак школын дооскаш-ла, күш-ажылчы базамын тудугжулап эгелзэн. Өске чамдык өөрү өөренир, ажил-даар дээш ол-бо черлер кезээш, куруг чанып кээп турда, Анна бодунун ажилынга мергежи бар чыткан.

Ындыг-даа болза, сагыш ышкаш чүве кайда боор! Ол үеде партия, комсомол организацияларының күжү улуг турган. Колхозтун малчыннарынга сакманчылар чедишпес боорга, идепкейлиг, эрес-шоваа, аныяк кыс Аннаны комсомол райкомунун путевказы-биле сакманчыладып чоруткан. Ол чаа тургустунган комсомолчу аныяктарның хойжу бригаданың эң идепкейлиг кежигүннеринин бирээзи апарган. Комсомол обкомунун ээлчеглиг конференциязынга делегат болуп киришкеш, өртөктүг белек-биле шаңнатканы оон күш-ажылын бедии-биле үнелзэни ол.

Анна улуг албан-дужаал ээле-взэн, чүгле төрзөн колхозунга (оон соонда совхоз апарган) малчыннап

ажылдап чораан. Төрүүр хойларын 90-дан эвээш эвес хураганын ап келген. А оон хой-ниити ажилдарга киржи чораанын көөрге, ону чаңгыс кижини кылып чораанынга бүзүрээр аргажок. 1973 чылда Каргы көдээ Советинин депутадынга чон ону соңгут алган, аңаа немей колхозтун херэженнер чөвүлелин даразынга база томуйлаткан. Ол ажилдарны кылып четтигип, харын-даа өскелерден үлегерлиг кылдыр күүседип келген. Быжыг турштуг, даанган ижинге харысалгалыг болурга, 1974 чылда Аннаны улус судунун төлээзинге соңгаан.

1975 чылдың мартта болган республиканың комсомолчуларының улуг шуулганынга база Анна Хомушку чалаан. Оон ады республиканың бедик көргүзүлгү аныяк малчыннарының аразында болган. Удуртукчу даргалар аңаа оон дугайында эң чылыг сөстөрни чугаалап, өске аныяктарны оон үлегер ап ажилдаарын кыйгыргаш, Аннага хүндүлел бижикти тывыскаан. А ол-ла чылдың июньда база Аннаны Кызылче чалаан. Республиканың херэженнеринин чыгыжы болган чүве-дир. Аңаа эң найыралдыг, үлегерлиг, арыг-силги өг-бүлө дээш республика конкурзунун түңнелин үндүргөн. База-ла Аннаның ады тиелекчилерин аразындан үнгөн, шаңналдыг чанып келген.

1977 чылда амыдыралының аайы-биле Анна Хомушку Мугур-Аксы суурже көжүп кирип келирге, оон ак сеткилдин, сагылга-чурумунун барымдаалааш, «Малчын» совхозтун холушак барааннар складын эргелекчиледип каан. Ажил-агыйның эът-чеми-даа, эт-

херексели-даа ында, дыка харыс-салгалыг ажил. Анна хензиг-даа хажыдышкын кылбаан, аңаа бүзүрзэн материалдыг үнелиг чүүлдер кезээде бүдүн-бүрүн бооп келген. Шак ындыг даанган ижинге ак сеткилдиг хамаарылгалыг болганындан 1981 чылдан 1989 чылга чедир Каргы көдээ Советинин, Мөңгүн-Тайга район Советинин депутадынга каш удаа соңгутуп келген.

1991 чылда Анна Хомушку үениң негелдезин езугаар «Меңги» ажил-агый бүдүрүлгезин тургускаш, хой малды өстүрүп, мал продуктуларын белеткеп эгелзэн. Этти, сүттү, кешти бо чылдарда дыка хойну белеткеп, чаңгыс черчурттуларынга бараалгаткан. Ол чымыштыг ажилдыг хирезинде хой-ниити ажилдарын база идепкейлиг күүседип турган. Тываның херэженнер шимчээшкенинге улуг салышкыны дээш ТР-ниң Херэженнер эвилелин хүндүлел бижии-биле 1998 чылда шаңнатканы таварылга эвес. Каргы суму чагыргазының чарлааны «Өг-бүлө, быжыг амыдырал» деп конкурзунга тиелекчи болуп, хой мал-маган азырап тудуп турар Хомушкуга тускый шаңналды тывыскаан.

Алыс көдээге өскөн, көдээ ажил-агыйга бүгү назынында ажилдап келген Анна Хомушку Кызылга эртип турган малчыннар Наадымынга хой удаа чаладып кээп турган. Ол маңаа өске кожууннарда малчыннар-биле ужуражып, арга-дуржулганын солчуп, ол бүгү билиглерин бодунун ажилынга ажыглап келген. Оон уламындан азыраан малының бажы чыл санында өзүп турар. Шак ындыг кызымаккай чоруу, көдээ

ажыл-агый адырынга кириге хавыязы дээш 2001 чылда Республиканың Президентин Хүндүлел бижии-биле шаңгыткан.

Анна Бадановна ам көдээде чурттап орар. Оон хараазының, коданының, силини, эмге-сескелини меңээ Бо чылдарның дургузунда аал-оранынга чүгле республи чурттакчылары эвес, өскелардан, областтардан аалчылар удаа киргеннер. Анна аалчы ааржы-курудун, эът-чеми шаан, тыва чаңчылдарны ээлеринин үе-дүптен бээр бер келген аш-чеминин дугай билдингир, солун кылдыр тыбырлап бээр. Оон дугайың Хомушку адынга өске ре-нардан келген чагаалар бадыт.

Бистин аравыста мынды лептиг ие, хой өскүс-чавыс ларын өстүргөн, төрзөн Тывага, кожуунга, сумузуңга күжүн берип, беш чүзүн өстүрүп чоруур буянын чурттап, бистин амыдыралы каастап чоруур. Тыва чок аксының кежи шак ындыг чилеринде деп дидими-биле чалап болур.

Анна Хомушку бо хүнн база чымыш иште. Ол келир келеткенип турар. Оон кады аалынга болганчок кээр өөрүн, төрөл чонун-даа, душ баалыга келген кижилерин-даа сеткилди-биле хүлээп ап олур.

Орууңар ак болзун, буяның болгаш төлөптүг ишчи Анна Бадановна!

Дангыт Чыды Россияның Журналист эвилелин кежигүнү.

Бөмбүрзектин судалы

КОЛЛЕДЖИТЕН ЗАВОДЧЕ

Ортаакы Уралда бедик мергежилди ажилчын кадрларны белеткээр талазы-биле адырлар аайының төптерин тургузуп турар.

Профөөредилгениң системазын үндезини-биле өскертпес болза, Ада-чурттуң үлетпүрүн чаартыры болдунмас деп, Свердловск областың эрге-чагыргазы санап турар. Бүдүрүлгө кадрларын белеткээринин системазын тургузарынга күрүнениң болгаш хуу черлеринин күженишкенин каттыштырының принциптерин ол регион Россияда эң бир дугаарында ажыглап эгелзэн.

Ажилчын кадрлар Ортаакы Уралда чедишпейн турары билдингир. Амгы үеде безин ында эге болгаш ортумак профессионал биллиг 5000 хире специалистер чедишпейн турар. Оларның чедишпес чоруун болдурбас дээш эрге-чагыргалар бүгү хемчеглерни ап турар, ынчангаш өөредилге черлеринин материал-техниктиг баазанын быжыглаар, техниктиг мергелжилдин студентилеринин стипендияларын өстүрер акша-хөреңгини бюджетте көргөн, ажилчын мергелжилдин ат-алдарын бедидер талазы-биле суртаал ажилдары чоруп турар.

Металлургияга ажилдаар кадрларны белеткээр талазы-биле баштайгы төп Первоуральск хоорайда

ажылдап эгелзэн. Областың дыка хой хоорайларында — Первоуральскиде, Каменск-Уральскиде, Полевскойда, Устүкү Салды болгаш Серовта профөөредилге албан черлеринин ажилын ол төп башкарат, ол черлер Первоуральски-нин чаа трубиналар заводу-биле, Синарскиннн трубиналар, Северскиннн трубиналар, Серовтун металлургия заводтары-биле керээлиг. Доозукчулар ол бүдүрүлгелерге барып ажилдаарлар.

ИТАЛИЯНЫ КАМГАЛААРЫН ААЗААН

Италияның президентизи Джорджо Наполитано профессор Марио Монтини техниктиг чазактын баштыңынга томуйлаан.

Томуйлаткан дораан-на Марио Монтини парлалга ажилдакчылары-биле ужурашкаш, аңаа көргүскөн бүзүрел дээш өөрүп четтиргенин илереткен болгаш бодунун чаа хүлээлгезин улуг харысалга-биле күүседирин аазаан. «Европа эвилелин тургузукчузу болган Италия оон кошкак эвес, а күштүг кежигүнү болур ужурулг. Бүгү күжү-вүстү саң-хөөнүн дески чоруун тургузарынче болгаш чуртка экономиктиг өзүлдеже угландырап ужурулг бис. Ону ажы-төлүвүстүң келир үези дээш кылып бис» — деп, хой чүве чугаалаарынга ынак эвес

Монти кысказы-биле медеглзэн. Чуртту берге байдалдан үндүрүп алыры-биле бүгү политиктиг күштер-биле демнежи ажилдаар бис, ол бергелерни Италия ажып эртип шыдаар деп немзэн.

Ол-ла үеде Италияның казааның даргазы турган Сильвио Берлускони нацияже кыйгырыг үндүргөн. Оон чугаазы чаа келген даргадан хой болган, кым-даа аңаа элдепсимзэн. Удурткан казааның ажилының түңнелин чугаалап тура, күрүнениң мурнунга харысалгазын билип турарындан «Италияны делегейин саң-хөө рыноктарының ажыглаар чоруундан камгалаары дээш» халажып чоруттарга чурттуң чонунун дыка хой кезинин деткип турарынга муңгаралын илеретсе-даа, «Италияның чаартылгазын чедип алыры дээш парламентиге база өске-даа күрүне черлеринге ажил-чорудулгамны күштелдирер мен» — деп чугаалаан. Хой чыл дургузунда чазакты баштап келгеш, чүге ынчаар ажилдаваанын улус кайгап арткан.

КОРГУНЧУГ ӨӨРҮШКҮ

Иранда ислам революциязының камгалакчыларының Корпус шериг баазазынга кылган чазылдырышкынының дугайында медеэни дыңнааш, Израильдин камгалал сайыды өөрүшкүзүн чажырбаан.

Иранның шериг командыларының дыңнатканын езугаар алыр-

га, ок-чепсек аймаан сөөртүп бар чорда, шарып каан ок-дарыны хертертен серт кылганындан душ болуп чазылган деп турар. Оон түңнелинде 17 кижилер амы-тынындан чарылган, оларның аразында Корпустун генералы Хасан Могаддам бар. Чээрби хире кижилер балыгланган. Израильдин камгалал сайыды бо дээш качыгдаваан. Оон туржук: «Шак ындыг чазылдырышкын база катап уламчылаан болза, эки-ле болур ийик» — деп медеглзэн.

ЛИНКОЛЬННЫҢ СЕЛЕМЕЗИН ООРЛААН

АКШ-та база өңнүг металл оорлаар кижилер бар болгандыр. Чамдыкта олар Россияда оорлардан безин дерзин хөдөлип турарлар.

АКШ-тын 16-гы президентизи Авраам Линкольнның Иллиной штатта Оук-Ридж чевээнде тутунган тураскаалын каастап турган статуяларның бирээзинден чөс селемени билдинмес кижилер хоора соп аппараны понедельникте илерзэн.

Линкольн дээрже Американың президентилеринден эң хүндүткелдиг удуртукчу дээрзин чугаалаар херек. Ындыг турбузе металл оорлааннар ол үүлгедииш-кинни полиция онза контролга алганын безин херекке албааннар. Ындыг чорук ол-ла чевегге база мурнунда болган чүве-дир.

Ынчан база селемелерин бирээзи читкен, ону мынчага чедир

тыппаан. Ол үүлгедиг ыракта чылда болган.

ИЙГИ БАДЫЛААШКЫННА БОЛУР

Мурнуу Осетияның сугучулары баштайгы бадлаашкыннары-биле Эдуард Кокойтаны солуур президентини соңгуп шыдаваан. Президент соңгулдалары баштайгы түңнелдерин Мурнуу Осетияда үндүргөн. Оон тилекчилеревзэн. 50 хуу болгаш база бадылаашкынны алган кандидат тиелекчи болур, күрүне башкының албан-дужаалыне чорутур 11 кандидаттың аразында ындыг кижилер чок болган.

Ноябрь 27-де соңгулдалары ийги ээлчээ болур. Республиканың төп соңгулда комиссиязы даргазы Белла Плиеваның чугаала турары-биле алырга, өөредилгесайыды турган Алла Джоева биле чурттуң ОБЯ сайыды Анатолий Биболов олар эң хой санны алганнар. Мурнуу Осетияның башкыны турган Эдуард Кокойтаның бүрүн эргелеринин доозулганы-биле бо соңгулдалар болуп турар дээрзин сагындыраал. Ол 2001 болгаш 2003 чылдарда ийи катап соңгуткан кижидир. Соңгулдалар бүдүрүлгө Кокойта чон шын шилилгени кылырынга бүзүрээр мен деп медеглзэш, чаа соңгулдар президент Россия-биле харылзааларны быжыглаар дээрзинге идегелин илереткен.

«Российская газета» солунун материалдарындан белеткэн.

УС-ШЕВЕР

Аксы суурда Борис Дулдуевич Ондар — база холдуг кижилериниң бирээзи. Ооң алыс-ла — чолаачы. Сөөлгү үеде амыдыралдың күзели-ле ындыг турган боор, печка салыр кижилер апарган. Ону ам чалавас-ла кижилер бистиң аравыста чок, ус-шевер Ондай-оол Ондарны эдерип, аңаа дузалакчылап, оон өөренип алганын ол чугаалаар. Борис Ондар 3,5,7,9 оруктарлыг печкаларны илдик

чокка салырынга мергежээн. Чүгө бо чылын безин ол Каа-Хемде, Кызылда, Каа-Хемде, Суг-Аксында нийтизи-биле катый-хаара 18 печкаларны салып, чоннуң сеткилин өөртүп чоруур. Борис Ондарның салган печкаларының шынарлыг, идегелдиг болурун чон чугаалажыр, ынчангаш ол чоннуң дилээн, чагыын човаг чокка күүседип шыдаар-даа.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

Культура амыдыралы

СЕТКИЛ-ЧҮРЭЭМ ЫНАА ХАНЗЫН...»

• Репортаж •

2011 чылдың 11 айның 11-ниң хүнү. Самагалдай уур. Шумов алышкылар аттыг кудумчунуң 28 уугаар бажыңының чанында хөй чон чыгып, амыр-ендизин солчуп хөөрежип турлар.

Тываның Улустун чогаал-Орий Кюнзегештин, аялгазы АССР-ниң алдарлыг артизи ол Баазаң-оолдуу «Төрээн эринде» деп чоннуң ынак чагыланып үндү. «Хемим менди эреп, келген оглуң тудайн, сеткил-чүрээм ынаа, сенээ ырым бараалга-».

Самагалдай суурнуң хүндүлүг ызы, башкы, композитор Далай-оолович Баазаң-төрүттүнгенинден бээр 75 а база чогадыкчы ажыл-55 чылынга тураскаадып, рттап турганы бажыңына ил самбыраның ажыдыш-га тураскааткан байырлыг. Самагалдай суму чагыр-иң даргазы Юрий Чооду роктан келген аалчыларны итор башкының намдары-ныштырган соонда, Кызыл нуң Суклак суурда чурттап, ында уругларның уран школазының башкызы азаң-оолдуң уруу Алена оловнага сөстү берди:

Ачамның чырык адынга аадып ажыдып турар ал самбыраның ажыдыш-а чедип келгениңер дээш бүгүдөгө өөрүп четтир-илередиң тур мен.

Ачамның чурттап турган бо-дур. Мен база бо ба-төрүттүнген мен. Бо-ла уга эштерим-биле ойнап елген мен. Чажымдан-на ачамны эдерип, уран чүүл елериниң киржикчилериниң чыг, чараш ыры-шоорун, амын көрүп өскөн болгаш, ге, уран чүүлге сонургал

сеткилимге ала-чайгаар нгени чугаажок. Авамның ап, ачамның баянга ойнап араамга көстүп келир-дир. болгаш уран чүүл менээ ыдыралче орук айтыкчызы ажылдап-чурттаарымга тимке болуп чоруур.

Малгазын дужунда Мал-деп черге төрүттүнген. Шы-улус ол черни «малгаш-деп кайгаар чораан. Орус жүп келген соонда, мал-ин деп сөс дыңналза-а, олар ол черни Балгазын тарыны-биле адай берген ве.

Кудумчуну, бо бажыңны, сеткил-чүрээмде сак-иннар дойлууп тур. Ачамның кезээде чонунуң орту-аңгылангып чоруур болзун эелдиг мен. Бөгүн бо аал самбыраны ажыдып га сеткилим ханызындан тур мен. Кады ажылдап эштерин мээң-биле кады аал самбыраны ажыда-

рынче чалап тур мен.

Кара-Күске Чоодунуң уруглар-га бижээн сөзүңге Каң-оол Баа-заң-оолдуң бижээни ырызы «Са-моледумну» чыылганнар хор-биле ырлажып турда, тураскаал сам-быраның көжегезин компози-торнуң уруу Алена Баазаң-оол биле аказының эжи Авыр-оол Симчит ажытты. «Бо бажыңга ком-позитор башкы Каң-оол Далай-оолович Баазаң-оол чурттап чо-раан» деп кылаң, хүрөң гранит дашта бижик көстүп келди. Чыыл-ганнар ону динмиттиг адыш час-каашкыннары-биле уткуп алды.

Композиторнуң уруу база дөргүл-төрөлдери тураскаал сам-быраның баарынга чаш чодураалар-ны олуртуп турда, Эрин, Тестин хүндүлүг хоочуннарының бирээзи Алдын-кыс Чамзырыновна Комбу чыылган чон мурнунче үнүп келди.

—Алена Каң-ооловна бо чодурааларны Шуурмактан казып эккелгени бо-дур, чүге дизе аказының паспортунда Шуурмакка төрүттүнген деп бижип каан дээр-зин чоргаарал-биле чугаалады. Улус-чон адыш часкап өөрүп тур.

—Ачам Малгаштыг деп черге төрүттүнген мен дээр кижилер. Орус чон көжүп келген соонда, мал-гаштыын, малгаштыын деп сөстөр-ни дыңнап чорза-чорза, ол черни Балгазын деп боттарыны-биле адай берген деп ачамдан дыңнаан мен —деп, уруу Алена Каң-ооловна улаштыр тайылбырлады.

Амгы үеде ол бажыңда чурт-тап оран аныяктарның өг-бүлезинге композиторнуң уруу чагыг-сөзүн берип, чаа тараан чаш чодураа-ларны саглаңнадыр өстүрерин чагаан. Аныяктар өөрүшкүзүн илередиң, ат-сураглыг компози-торнуң бажыңында чурттап оран аас-кежиктиинге өөрүп, байыр чедирбишаан, суй белекти Алена Каң-ооловнага сөңнеди.Улаштыр чыылган чон Каң-оол Баазаң-оол аттыг Культура бажыңыне шуу-жупту.

Клубтун бирги кадында ту-раскаал булуңунуң ажыдышкы-нының байырлыг митингизи. Алена Каң-ооловна биле аказының кады ажылдап чораан эжи Авыр-оол Симчит ак көжегени ажыдыптарга, композитор башкының портрет чурру көстүп келди. Адыш часкап уткуп алдывыс.

Алена Баазаң-оол: «Бо чурук-ту ачам 60 харлап турда эккеп берген кижилер мен. Дыка өөрээн. Ону чурукчу Орлан Михайлович Сотпа чурраан. Ачам Самагалдай суурга ажылдап турар үеде рес-публиканың уран чүүл фестивалы-публиканың уран чүүл дарынга Тес-Хем кожуун бирги черге доктаамал үнүп турган. Кызылче чоруп ора, Калдак-Хамар артындан кызыл-кызыл чечектерни

чыып аар, найысылалдың ногаан парыгынга концерт соонда, тил-лекчи Тес-Хем кожуун деп чар-лаптарга, кызыл чечектерин бот-тары боттарынга тутсуп, амыраар турган улус-тур. Ам база Тес-Хем кожуунуң культура ажылдакчы-лары ол деңгелче үнерин күзе-вишаан, өөрүп четтиришкенин бижиктерин культура эргелелин начальниги Айыраш Юшаевнага, директор Солаңгы Болатовна оларга тудусту.

Чыылган чонну көрүкчүлөр залынче чалапты. Композиторнуң төрүттүнгенинден бээр 75 чылынга тураскааткан «Төрээн хемим эринде» ыры мөөрейи. Ол ийи кезектиг: баштай уруглар, оон улуг улус ортузунга.

Кежээ дургузунда Каң-оол Баазаң-оолдуң ырларын таалап дыңнадывыс: «Төрээн хемим эринде» (Ю.Кюнзегеш), «Кады ырлаал» (С.Таспай), «Эглип келир куштары» (З.Намзырай), «Чинчи-лерим» (М.Доржу) дээш, оон-даа өске. Чылыг сактышкыннары композиторнуң коллегасы, компо-зитор Борис Чамбыт, школага кады өөренип чораан эжи, чогаал-чы Кара-Күске Чооду, кады ажыл-дап чораан эжи Авыр-оол Симчит олар кылды. Олар Кызылдың баш-кы училищезиниң башкызы турган Кайдан Дежинни, Каң-оол Баазаң-оолдуң эштери Чүлдүм-Сүрүн Ба-зыр-оол, Салчак Молдурга, Солаан Базыр-оолду, Сат Сорук, Бригад Дүпчүр болгаш өскелерни-даа сактып, солун чүүлдерни чугаала-дылар. Композитор биле чогаалчы боттарының чырыкче парлап үн-дүрген чаа номнарын Алена Баа-заң-оолга болгаш культура ажыл-дакчыларынга белекке берди.

Мөөрейниң тилекчилери бо: уруглар аразынга тилекчи Рулате Монгуш (Кур-Чер); улуг улус мөө-рейинин лауреаттары: ансамбль «Ырлажылы» (Кызыл кожуун); Арам Монгуш (Каа-Хем кожуун); Яков Калдан (Тес-Хем кожуун). Дипломантылар: Алдын-кыс Комбу (Куран); Леонид Ооржак (Алдан-Маадыр).

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Татьяна БАЙЫНДЫНЫН тырттырган чурру.

Тываның каайлы черинде

ЧЕДИИШКИНИНГ КҮҮСЕДИП ТУРАР

19 чыл бурунгаар, 1992 чылдың ноябрь 17-де, Күрүнениң каайлы комитетиниң дужаалын өзүгаар Тываның каайлы чери тургустунган, ынчангаш ол Сибирьде эң аныяк албан чери болур.

Каайлы черин ажиткан соонда оон хөгжүп сайзыраарыга улуг салышкынны И.М.Сувандин, А.А.Шаалы, А.М.Милейкин, Н.А.Горя-нинов, Н.Г.Панкратова, В.Ф.Сер-леңмей, В.М.Сынаа олар кириген-нер, олар ам бистиң хүндүлүг хоочуннарывыс болуп турар. Аныяк специалистер: Н.Д.Монгуш, С.В.Куулар, Д.В.Ондар-Пяткин, Б.М.Салчак, Ч.С.Долгар, Ю.Н.Калягин, А.Н.Монгуш, Ч.Д.Сат, С.Н.Сат болгаш өскелер-даа хоочун-нарың эгелеп каан ижин төлөпти-биле салгап турарлар.

Амгы үеде каайлы ажылдакчы-лары боттарының мурнунда салган сорулгалары—Тыва Республика-ның девискээринге каайлы конт-ролюн хандыраары, федералдыг бюджеттиң орулгалыг кезээнге салышкынны кириери, кем-херек үүлгедир болгаш корум-чурум хажыдар чоруктарны болдурбазы дээн ышкаш хүлээлгелерин че-дишкенин күүседип турарлар. Чижээ, 2011 чылдың 10 айларында каайлы болгаш өске-даа төлевир-

лерден федералдыг бюджетче 27 млн. рубльди шилчиткен. Контра-банда фактыларынга үндезилеп, 2 кеземче херээн, административтиг корум-чурум хажыдышкын-нарының дугайында 60 херекти каайлы ажылдакчылары оттурган. Ол ышкаш күрүнө кызыгаарын тавартыр наркотиктиг бүдүмелдер эрттирер дээн оралдажыш-кыннары база илереткен.

Тываның каайлы чериниң тур-густунганындан, бээр 19 чыл оюнга тураскаадып, мини-футболга, бас-кетболга, бильярдка болгаш боу-лингге маргылдааларны органи-застап эрттирген.

«Сорулгалар күүседиринге чамдык бергелер тургустунза-даа, каайлы ажылдакчылары ажыл-чорудулганың бүгү угланышкын-нарынга турум чорукту камгалап арттырып шыдаан»—деп, каайлы-ның начальниги Вячеслав Вальков демдеглээн.

Сылдыс ООРЖАК,

Тыва каайлының начальни-гиниң дузалакчызы.

Спорт • Спорт • Спорт

ШЫДЫРААЧЫЛАР ЧУРТУНГА МАРГЫЛДАА

Чөөн-Хемчик кожуунуң Ийме суурга 1970-1990 чылдарда Тываның шыырак шыдыраачызы, республика чемпиону Өнер-оол Сатович Бегзиниң чырык адынга турас-кааткан хөл шыдыраага маргылдаа болуп эрткен. Аңаа Өвүр, Таңды, Чаа-Хөл, Чөөн-Хемчик кожууннардан болгаш Кы-зыл хоорайдан хөй санныг шыырак ойнакчылар киришкен.

Маргылдааның байырлыг ажыдышкынында кол шийтекчи Тимур Ховалыг чаңгыс чер-чурттуу улуг шыдыраачыларның чедиш-киннериниң дугайында дыңна-дыгны кылганы солун болган. Шы-нал-ла, Ийме суурну шыырак шы-дыраачылар чурту деп чон анаа эвес чугаалажыр. 1990 чылдарга чедир бо суурдан дөрт кижилер аңгы-аңгы чылдарда шыдыраага респу-блика чемпиону аттарлыг чораан. Ол дээрге Ламаш-оол Балган, Өнер-оол Бегзи, Мөңгүн-оол Түлүш бол-гаш херээжен улус аразында рес-публиканың беш дакпыр чемпиону Галина Дажы олар-дыр.

Республиканың «Дүжүт» спорт нийтигелерин, Кызыл хоорайның болгаш кожууннарының чемпион-нары аттарлыг иймежилер мыры-най эндерик. Оларга Максим Мон-гуш, Дарташ Монгуш, Мөңгүн-оол Сат, Дамбаа Монгуш, Алдын-оол Ондар дээш, оон-даа өскелер ха-мааржыр.

Өнер-оол Сатович Бегзи тө-рөөн суурунун школазының 9-ку клазын дооскаш, Кызыл хоорайга эртем-билиг чедип алгаш, «Ленин», «Карл Маркс» совхозтарга ажыл-дап чораан. Кыска амыдыралының дургузунда шыдыраага улуг че-дишкенин билген болган. Ынчангаш чаңгыс чер-чурттуунга чону ам-даа ынак, чылы-биле сактып чоруур. Ө.С.Бегзиниң чырык адынга тураскааткан маргылдаа хар-назы аайы-биле үш бөлүккө болуп эрткен. Аңаа шыдыраага РФ-тиң спорт мастеринге кандидат дөрт кижилер, республиканың беш чем-

пиону киришкени маргылдааның деңгелиниң бедин көргүскөн.

Аныяктар аразында спорт мас-теринге кандидат Ужар Монгуш (Чыраа-Бажы сумудан) чемпион атты чаалап алган. Ийги, үшкү чер-лерни Орлан Сарыглар (Чадаана хоорай) биле Валерий Куулар (Өвүр кожуун) ээлзэннер. Хоочун-нар аразында бүзүрелдиг тиилел-гени Сергей Куулар (Чадаана) чаалап алган. Ийги черни база-ла Чадаана хоорайдан Григорий Ооржак, а үшкү черни Өвүрден Кызыл-оол Ооржак ээлзэн. Өөре-ниңчилер аразында бирги черни Гена Монгуш, ийги черни Бүдүш Комбу, а үшкү черни Буянды Оор-жак чаалап алган.

Маргылдааның киржикчилерин хүндүткелдиг алды дугаар черге чедир шаңнаан. Шаңналдар-даа шыырак болган. Бо чараш оюн-нары эрттиреринге Ө.С.Бегзиниң уруу Уранмаа Өнер-ооловна, чоок төрөл улус кижизин сактып, чылыг сөстөрни чугаалаан. Деткичилери база хоомай эвес — Чөөн-Хемчик кожуун болгаш Ийме суму чагыр-галары.

«Эң улуг назылыг ойнакчы» деп тускай шаңналга — Докпак-оол Куулар, «Тиилелгеже чүткүл» деп шаңналга — Чойган Ондар болгаш «Эң чараш оюн» деп тускай шаң-налга Владимир Сарыглар төлөптиг болган. Чаа-Хөлден келген аалчы тренер-башкы Алла Кенден эр улус аразында чедишкенин ойнааш, тускай шаңналды алган.

Аян-оол ТҮЛҮШ.

ЧАА-ХӨЛ КОЖУУННУҢ ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Ноябрь 19-та Кызыл хоорайда «Автомобилист» спортзалга тыва хүрешке Чаа-Хөл кожууннуң шаңналы дээш маргылда болуп эрткен. Бо дээрге ук спортзалда ажилдап турар бөлүк тренер башкыларның эгелээшкини-биле эрткен чылдан эгелээш республиканың кожууннар аайы-биле ээлчежи эртирип турары маргылдааларны уламчылаан хүреш болур.

Чогум национал хүрешке мындыг маргылдааларны ай санында эртире бергениниң бир сорулгазы — Төп Азияның көшкүн чоннарының моол дүрүм-биле хүрежин Кызыл хоорайга 2011 чылда эртиреринге тыва мөгелерниң чыл дургузунда белеткелин үзүктел чок хандыраы турган.

Шынап-ла, ол сорулга эки чедип алдынган. Тыва мөгелер моол хүрешке чедишкенин хүрешкенер. Ылаңгыя 85 килограмм чедир деңгизге дөрт арткан мөгениң чүгге чаңгызы моол мөге болган. Ынчан Андрей Монгуш (Өвүр кожуундан) шүүлген, а ТР-ниң Арзылаң мөгези Сайын-Белек Тюлюш (Тес-Хем кожуундан) үжүүрлешкен.

85-тен аар деңгизге эрткен хүрешке моол мөгелер тергидизин, ынчалза-даа Чаа-Хөлдүн аныяк мөгези Айдың Очуржап үшкү, дөрткү черлерни бир моол мөгө-биле үлешкен.

Кожууннарның ээлчежи эртирип турары бо солун маргылдааларның ачызында тыва мөгелер кыш, чай дивейн, үзүктел чок белеткенир, боттарының күштерин ай

Дөң кышкы дүрүм-биле аныяк мөгелер.

аргалыг аларган.

Чаа-Хөл кожууннуң эртиргени хүреш маргылдаазына 58 мөге хүрешкен. Оларның ниити санының 64 кижичетпээнинге ол хүн чамдык өске черлерге эртип турган хүреш маргылдаалары, ооң иштинде ол-ла хүнде Москва хоорайга/сумо хүрешке эртип турган Европа кубогу дээш маргылдаа «буруулуг» болган. Аңаа кончуг шыырак тыва мөгелер: ТР-ниң Күчүтен мөгези Аяс Монгуш, Арзылаң мөге Эрес Кара-Сал, Андрей Монгуш болгаш Соян Сонам дээш, оон-даа өскелер республиканың адын камгалап хүрежи турган.

Кызылга эрткен хүреш маргылдаазына дөмөй-ле элээн шыырак мөгелер киришкенин демдег-лелес аргажок. Оларның аразына ийи Арзылаң, дөрт Начын мөгелер турган. Шынап-ла, Сайын-Белек Түлүштү, Амир Монгушту, Ай-Демир Монгушту, Аңгыр Кууларны, Алексей Монгушту, Айдың Очуржапты, Буян Бүрбүжапты, Александр Хууракты канчап хоомай дээрли? Бо дээрге амгы үеде республиканың эң шыырак мөгелери ышкажыл.

Шаңналдыг онагларга хамааржыр эң шыырак сес мөге санынче үстүндө адап бижээним мөгелер кирген. Оларның аразындан Сайын-Белек Түлүш, Аңгыр Куулар, Ай-Демир Монгуш болгаш Алексей Монгуш дараазында салыгларга арткан.

Шүүлген мөге Ай-Демир Монгушка (ортузунда) эш-байыр чедирип, кады чурукка тырттырып алганнар.

Арткан дөрт мөгеден Сайын-Белек Түлүш Аңгыр Кууларны, а Ай-Демир Монгуш Алексей Монгушту октаан.

Бирги чер дээш түңнел салыгда Ай-Демир Монгуш удурланыкчызы Сайын-Белек Түлүштүн содаандан туткаш, бодунче чыыра тырткаш, «мундура» аарак аткаар ойтур иди октап каан. Шак ынчалдыр Начын мөге Ай-Демир Монгуш Сайын-Белек Түлүштү бо чылын маргылдааларга ийи удаа октап турары бо. Ол 2011 чылдың Наа-дым байырларында Тес-Хемден Арзылаңын база алып шыдаан кижичүве. Ынчалза-даа Сайын-Белек Түлүш кожууннарның эртирип турары мындыг маргыл-

дааларга ийи удаа шүүл көрүкчүлөр сактыр.

Чаа-Хөл кожууннуң ша дээш эрткен маргылдаага шүүл үжүүрлешкен болгаш үшкү-дү черлерни үлешкен мөгелер тузунда акша шаңналдарны ломнарны болгаш медаль, тывыскан. Аңаа Чаа-Хөлдү жуун чагыргазы, ТР-ниң Хуралының депутаттары бо сайгарлыкчы чаңгыс чертуглары деткиччилеп кириш.

Декабрь айда эртер хү Барыын-Хемчик кожуунга х дирген.

Макыр-оол ДЕС

Чуруктарны Чингис тырттырган.

«ЭНЕРГОТУДУГ» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилел КВАРТИРАЛАРНЫ ТУДУГ КЫЛЫКЧЫЗЫНДАН

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч. 4 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

1 дөрбелчин метрде өрттэ 34 500 рубльден өрү Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422) 4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

Эргим чаңгыс чер-чурттугларым, баян-талажылар! Ноябрь 26-да болур марафонче келириңерни чалап тур мен.

АЛДЫН ХҮН ДЕГ БЕЛЕКТЕР

Төре херээ бурун шагдан шак бо черге Төнчүзү чок шөйүлзе-даа уттундурбас. Төрөл чоннар баскан истер уламчылаар Төрүттүнген оолдуг, кыстыг Баян-Талам.

Төрээн черин сагынгаштың эргип келир Төрөл куштар часкы өйде кандыызы-даа, Дээриниң хиндиктерин көжегелей, Дескинип, хээлер чуруп, ырлажыр ийик. Шаңныг соокта хемнер уну туман тыртып, Чаараңнап, ховуларга тырлып келир. Харлыг кыжы, кыңгырткайнып хүртезе-даа, Кадат малы тешкилежип кыштаар ийик. Ада-өгбе угун салгаан оглу, кызы Ажыл-ишке чаңгыс демниг туржуп турар. Арат чону хинин шыгжаан өдектерлиг, Алдар-аттыг чурттаан чоннуг, Баян-Талам. Төнчүзү чок чуртталганы уламчылаар Төрөл чоннар Бай-Черге чыгып келгеш, Ава аазын ээл өзер шара чашка Алдын Хүн дег, белектерден сунаалыңар!

Сарыг-оол САНЧЫ.

Кызыл хоорай.

Күш чок деп санаар

Республиканың медицина колледжизиниң 2010 чылдың 10.12-де Алимаа Достумаевна ДАРЖААНЫҢ адынга тывысканы физиотерапия талазы-биле сериязы А №4458520 сертификатының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

КИЖИЛЕРНИҢ АМЫ ТЫНЫН КАМГАЛАП

2005 чылдың ноябрь 26-да КНО-нуң Кол Ассамблеязының резолюциязын езугаар ноябрьның үшкү воскресеньезин Бүгү-делегейниң орук озал-ондаанга когарааннарның хүнү кылдыр эртирип, орук озал-ондаанга тынындан чарылганнарга сактыышкын езуу кылып турар.

Ол кажыыдал хүнү бо чылын ноябрь таварышкан. Ол хүннүң бүдүүзүнде Тыва Республикасы-биле ИХЯ-ның ОШАЧКИ-зиниң туротазының инспекторлары республиканың хан-станциязынга чедип келгеннер. Ол 14 эки туроларның, дужааган ханы кайы-бир кижиниң тынын камгалап алыр дээрзинге бүзүрелин келтирер. Озал-ондакка таварышкан кижиниң тынын камгалап алырының чугулазын ОША ажилдакчылары кымдан артык билерлер, ынчан олар «Дужааттыг хан-камгалаттыг амы-т» деп акцияга идепкейлиг киришкеннер.

Аңаа инспекторлар шупту бөлүү келбээни чамдыктары дүнеки дежурныйлаашкын сооп өскелери боттарының дыштаныр хүнүнде станция келгеннер. Оларның чамдыктары ханын дужа талазы-биле дуржулгалыг. Чижээ, полицияның лейтенантызы Мерген-Херел Монгуш беш дургузунда дужаап келген, аңаа албан-хаап кел баштайгы чылында-ла ханын дужааган. «Донор кижиниң амы-тынын алган чүүлдү караам-б» көргөн мен, ынчангаш бо буянныг херекке бодум өөрүмнү база хаара туттум»-деп, ол чугаалаан.

Ая БЮРБЮ ТР талазы-биле ИХЯ-ның ОШАЧКИ-ни пропаганда талазы-биле улуг инспектору.

ШЫН

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторунуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru; КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, окулга — 2-03-87, үлөтпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7500. Чагыг 134. Номерни парлаггаже дужааганы: график езугаар — 21,00, херек кырында — 18,00.

Расч. счет № 40603810400000000263

Корр.счет № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АК «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Орталык Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.